

BISERICA FUNDENII DOAMNEI UN STRĂLUCIT MONUMENT AL EPOCII BRÂNCOVENEȘTI

dr. Panait I. Panait

Ctitoria marelui spătar Mihail Cantacuzino de la Fundenii Doamnei este considerată de către specialiști ca fiind unul dintre cele mai valoroase monumente istorice ale patriei. Ridicată în ultimii ani ai secolului al XVII-lea biserica, în care proporția și rafinamentul estetic s-au contopit în mod desăvârșit, constituie un unicat al prodigioasei activități a zecilor de meșteri din Țara Românească din timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu. Măiestria dăltuirii în piatră se întregește cu compoziția și cromatică picturală și îndeosebi cu decorația în ștuc ce îmbracă trunchiul viguros, realizat din cărămidă îngustă, bine arsă și mortar. Astăzi, străjuită de brazi bătrâni și înconjurată de cruci de piatră împlântate după obiceiul străbun, Biserica Fundenii Doamnei stârnește atât pentru specialist cât și pentru vizitatorul dornic de frumusețe, profund interes și îndreptățită mulțumire sufletească.

Fundeni, sat vechi pe malul stâng al lacului cu același nume creat de apele Colentinei, păstrează prețioase mărturii de viață omenească. Cercetările arheologice efectuate sub auspiciile Muzeului de Istorie a Municipiului București sub conducerea lui Vlad Zirra în anii 1956–1958¹, desfășurate pe extrema sudică a actualei așezări, au scos la iveală prețioase mărturii de locuire a unor colectivități omenești datând din epoca bronzului, Hallstatt și îndeosebi din secolele III–IV, și din secolele VI–VII.

Campania din 1958 s-a desfășurat în perioada 16 iulie – 20 august, acel an, printr-un sistem de secțiuni paralele și perpendiculare care au urmărit terenul din jurul unui bazin de apă². Au fost cercetate trei bordeie hallstattiene plasate în linie și la distanțe relativ egale (Ș III/1958), două bordeie din secolele III–IV, mai multe locuințe adâncite medievale, gropi de bucate și vetre, cuptoare, morminte risipite, fără a sugera un cimitir ordonat, ș.a. Pe acea terasă ce însoțește malul stâng al lacului, vestigiile medievale se datează în secolele XVII–XVIII, ele fiind plasate la circa 250 m de lăcașul cantacuzinesc. În mod cert nu acolo fusese vatra de început a satului Fundeni ci era o zonă de extindere, ocupată după construirea caselor, bisericii și acareturilor necesare unei curți boierești.

Șantierul Fundeni a permis astfel obținerea unor interesante informații privind tipul de locuință, tehnica de construcție, inventarul casei pe o lungă perioadă de timp.

O semnificație deosebită a avut descoperirea celui de al doilea cuptor de olar din secolul IV e.n., primul fiind cercetat la Crângași³, găsite pe teritoriul Bucureștilor. De

¹ Vl. Zirra, *Șantierul București. Săpăturile arheologice de la Fundenii Doamnei*, „Materiale”, VI, București, 1959, pp. 758–764.

² Panait I. Panait, *Carnet de șantier, Fundeni*, 1958.

³ Vlad Zirra și Margareta Constantiniu, *Crângași, București*, I, București, 1954, pp. 35–38.

cealaltă parte a actualului cartier Fundenii Doamnei se păstrau, în perioada interbelică, fundațiile masive ale unui palat din zid atribuit lui Matei Basarab⁴. Când, în 1936, arh. Alex. Peti întocmea un bogat set de fotografii bucureștene ajunse în patrimoniul Muzeului București, el surprindea pe peliculă și monumentul laic de la Fundeni. La rândul său arh. Horia Teodoru a executat, în 1942, un relevu⁵. Din nefericire cercetările privind acest vestigiu au fost și continuă să fie extrem de modeste.

În 1957–1958 efectuând, împreună cu istoricii Paul Cernovodeanu și Ioana Cristache, periegeze în zona respectivă, nu am mai putut întâlni decât blocuri masive de fundație răsturnate în mod haotic grație unor dinamități. Anii războiului au fost astfel catastrofici și pentru pivnițele înalte de peste 5 m, pentru pereții groși de 0,80–1 m făcuți din cărămidă și mortar. Din fostul monument nu mai rămăsese decât o groapă imensă din care emanau mirosuri pestilențiale provocate de gunoiul pe care marginașii Bucureștilor îl depozitau acolo. Ulterior buldozerul a nivelat totul și câteva plante firave, tot timpul lipsite de apă, marchează locul unui fost palat medieval.

Istoricul C.C. Giurescu face o directă legătură între zidurile de pe malurile lacului Fundeni și însemnările lui Evlia Celebi⁶ care descrie pe râul Colentina „*un palat mare pentru bei, făcut în întregime din calcar*”⁷, unde se desfășurau petreceri ale celor din jurul lui Matei Basarab. Astăzi, din zestrea atât de bogată a pământului Fundenilor, a mai rămas la privirea tuturor ctitoria marelui spătar, cel mai reprezentativ stăpânitor al acestor locuri.

Satul Fundeni face parte din salba așezărilor ce înconjurau orașul medieval de pe Dâmbovița. El este menționat la 23 august 1559 în hrisovul emis de Mircea Ciobanul pentru întărirea proprietății lui Baldovin, precizând: „*fiindcă îi este veche și dreaptă ocina*”⁸. Prețioase informații cuprinde hrisovul din 21 decembrie 1578, în care se menționează că voievodul Mihnea Turcitul a văzut și a citit „*cartea răposatului Radu voievod numit Călugărul veche și pătată și stricată și ruptă*” înfățișată de Neacșa pentru ocina ei din Fundeni⁹. Patru ani mai târziu, un alt izvor, emis tot de cancelaria lui Mihnea Turcitul, menționează epidemia de ciumă, apoi foametea și dările multe ce s-au abătut asupra țării în vremea lui Alexandru II Mircea¹⁰.

Studii de specialitate lasă să se înțeleagă faptul că satul Fundeni exista încă din secolul al XV-lea¹¹ și că în secolul al XVI-lea el mai păstra forma de proprietate moșnească. Un veac mai târziu și la Fundeni, ca aproape în toate satele din jurul Bucureștilor, își face loc, tot mai hotărâtor, marea proprietate boierească. Satul apare

⁴ Panait I. Panait, *Un palat bucureștean atribuit lui Matei Basarab*, în vol. „Matei Basarab și Bucureștii”, București, 1983, pp. 91–92.

⁵ Horia Teodoru, *Ziduri între vie*, „B.M.I.”, 1, an XL, 1971, p. 61.

⁶ Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, ed. a II-a, București, 1979, p. 68.

⁷ *Călători străini despre Țările Române*, VI, București, 1976, p. 718.

⁸ *Documente privind istoria României, B. Țara Românească*, veac XVI/3, p. 103.

⁹ Idem, XVI/4, p. 358.

¹⁰ Idem, XVI/5, p. 81.

¹¹ Nicolae Ghinea, *Așezări sătești din secolele XV–XIX pe teritoriul orașului București*, „București”, VI, București, 1969, p. 247.

frecvent în documentele emise de cancelaria lui Matei Basarab fiind înfățișat ca așezare cu case, grădini, livezi, vad de moară ș.a.¹² Când și cum a intrat moșia Fundeni în stăpânirea Cantacuzinilor este o chestiune de acum mai bine elucidată, în pofida faptului că nici unul din documentele păstrate în marea și valoroasa „*Arhivă Cantacuzină*”, aflată la Muzeul București, nu se referă direct la moștenirea sau la cumpărarea acestui sat.

În excepționala diată a Elenei postelniceasa, întocmită în 1681, satul Fundeni nu este menționat, el nefiind încă în stăpânire cantacuzinească. Beneficiem însă de un izvor publicat de George Potra în primul său volum de documente bucureștene, emanat din cancelaria lui Nicolae Mavrocordat la 1 aprilie 1721. Prin acest hrisov, domnul țării întărea stăpânirea lui Mihai Cantacuzino biv vel vornic, fiul vel spătarului cu același nume, asupra satului Fundeni „*dupre apa Colentinei ot sud Elh <ov> precum l-au stăpânit și tatăl său Mihai spătariul*”. Documentul consemnează faptul că în timpul scurtei domnii a lui Ioan Vodă Mavrocordat „*s-au fost sculat aga Matei Mogoșăscul de au mers cu jalbă la domnia sa zicând că acest sat Fundeanii l-ar fi stăpânit Mihai spătar în silă și fără dreptate și ar avea dreptate să-l stăpânească dumnealui*”¹³. Ca utare satul intrase în șirul lung al proprietăților cantacuzinești prin stăpânirea lui Mihai spătarul în condiții ce ne par mai clare dacă avem în vedere cele trei căsătorii ale înaltului demnitar. Se știe că una din jupânele spătarului a fost Maria Băleanu, a doua era Marga din neamul Mogoșeștilor și în fine a treia Teodora „*sora Frangulii*” cum consemnează un izvor mai târziu¹⁴.

Dintre aceste soții, aceea care apare în tablourile votive așternute în ctitoriile vel spătarului este Marga. La Colțea, Titireciu, Fundeni chipul ei se află alături de acela al ctitorului. Aceeși Marga este mama lui Mihai, comisu fără urmași și a Ilincăi, devenită soția lui Dumitrașcu Racoviță, hatman, cel ce va stăpâni mai târziu Fundenii. O primă concluzie care se degajă din acest succint punctaj genealogic este că moșia și satul de pe malul lacului Fundeni intră în stăpânire cantacuzinească prin alianță, mai precis prin căsătoria marelui spătar cu Marga Mogoșescu. Marele spătar va ridica splendorul lăcaș ca un bine meritat omagiu adus aceleia de care s-a simțit profund legat până în ultimele ei clipe de viață.

În pofida puternicei sale personalități Mihai Cantacuzino apare în izvoare mai estompat decât alți contemporani iluștri. Numele său se găsește conjugat, adesea, de acela al fratelui, învățatul Constantin stolnicul. Genealogistul cantacuzin avea să consemneze, câteva decenii mai târziu, că Mihai a petrecut toată viața împreună cu stolnicul „*într-o înțelegere cu el la toate sfaturile, la corespondenții cu stăpânitorii Europei, la toate urmările*”¹⁵. Alături de Drăghici, Șerban, Iordache și Matei erau fiii

¹² *Cartalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, IV, București, 1981, p. 59, 93, 126, 156.

¹³ George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1594–1821)*, București, 1961, p. 292.

¹⁴ Ioan C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București, 1919, p. XXX.

¹⁵ *Genealogia Cantacuzinilor*. Publicată de N. Iorga, București, 1902, p. 341.

postelnicului Constantin Cantacuzino și ai Elenei, fiica cea mai mică a lui Radu Vodă Șerban, născută la Suceava unde a primit taina botezului prin Vlădica Anastasie Crimca. Nenorocitele peregrinări ale familiei fostului urmaș la tron al lui Mihai Viteazul, au permis Elenei să cunoască realitățile Europei Centrale și mai adânc pe cele din Viena.

Când, în perioada 1641–1642, încheie căsătoria cu Constantin postelnicul, unul dintre cei mai puternici boieri din țară, Elena își făcuse deja o cultură de tradiție vieneză care se va răsfrânge direct în educația fiilor săi.

Mihai, născut pe la 1650¹⁶ și-a petrecut primele decenii ale vieții în vâltoarea în care era angajată întreaga familie cantacuzinească. Au fost momente cu puternică încărcătură de dramă și bucuria biruinței, de luptă cu spada și diplomație. Nararea acestei epopei medievale românești depășește cadrul temei pe care ne-am propus să o abordăm cu acest prilej. Dar câteva repere se cuvin a fi enumerate pentru a putea identifica ceva din izvorul marilor realizări ale vel spătarului Mihai Cantacuzino.

Domnia lui Matei Bsarab a reprezentat o etapă de glorie a postelnicului Constantin Cantacuzino. O spune el în jurământul de credință făcut în 1655 față de Gh. Rakoczy II al Transilvaniei: „*Eu Constantin Cantacuzino, carele am fost în zilele răpăusatului Matei Voievod, încă dinceputul Domniei Mării Sale pân la fârșit, Postelnic Mare iară după răpăusarea Măriei Sale, în zilele alesului Constantin Șerban Voievod, nepohtind nici o boerie, ce rămâind mazi!*”¹⁷.

Într-adevăr sfârșitul trist al voievodului oștean ținut de seimenii săi la poarta ferecată a Târgoviștei, răscoala din februarie-iunie 1655, noua domnie a lui Constantin Cârnuț, l-au determinat pe marele boier să se retragă la moșiile sale prahovene. Dar domniile țării se succed cu tot mai mare rapiditate. Gheorghe Ghica are o domnie meteorică și înnoată, prin incendierea atât a Curții din Târgoviște cât și a celei din București. Succesorul este fiul Grigore Ghica I, rău prevestitor al metehnelor fanariote. Nesincer și nerecunoscător, gata oricând să anuleze ceea ce gândise cu puțin înainte, bolnăvicios, din fire, aplecător la vorbe rele dar spuse cu meșteșug de dregători vanitoși. Pe acest fundal se petrece prima dramă a Cantacuzinilor. Plecat în campanie militară în vest Grigore Ghica I este informat din țară că acei Cantacuzini rămași acasă uneltesc tronul și vor să-l readucă pe Constantin Șerban. Știrile vin din partea lui Stroe Leurdeanu „*prieten vechi al postelnicului*”, de la Dumitrașcu Cantacuzino, nepot de văr al marelui pârât, de la Constantin Vârzarul, fiul unui „*grădinaru de verze la Ploiești*” cum menționează un izvor contemporan. Chiar și doamna Maria, cea care își găsisse refugiu și alinare în casele Postelnicului, se plânge domnescului soț că este desconsiderată de marele boier¹⁸.

Țesută pe o atare canava intriga își atinge ținta. În decembrie 1663 biv vel postelnicul Constantin este ridicat de la moșia sa de la Măgureni și închis în mănăstirea Snagov a cărei trapeză avea să-i devină locul de execuție. Urgia se abate asupra întregii

¹⁶ Al. G. Gălășescu, *Spătarul Mihai Cantacuzino*, București, 1906, p. 10.

¹⁷ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, IV, pp. 32–33, nr. XLI.

¹⁸ Idem, *Despre Cantacuzini*, București, 1902, p. LXXXVI.

familiei. De acum și până în 1687, deci timp de 15 ani, ostilitățile se țin lanț aducând momente de crâncenă înclăștare, de dezvinovățiri rostite în divanul țării, de încarcerări și prigoane. Marea superioritate a Cantacuzinilor era dârzenia cu care rezistau, își apărau imensele bogății și se instruiau. Este de fapt o perioadă cu largi deschideri spre Occident dar și spre lumea constantinopolitană, o societate reprezentată nu numai de semnificația Înaltei Porți ci și de un climat de instrucție, al rafinementului așternut în purpura veșmintelor, în gingășia podoabelor, în decorația veselei ce apare tot mai des pe mesele domnești sau boierești.

Tinerii merg să învețe elinește, latinește sau italienește, adăpându-se cu sete la școlile istanbuliote, vieneze, venețiene sau padovane. În cartea mitropolitului Teodosie, dată la 12 ianuarie 1689, se arată că în vremea Radului Vodă Leon „*dumnealui învățatul Constantin Stolnicul*” a mers la Veneția „*pentru învățatura cărții*”¹⁹. Prezența sa la Padova este certă.

Veneția avea să instruiască tineri români precum un Avramie, pe Gheorghe Damian (Valahus), Palade Damian (Valahus)²⁰, pe un Andronache postelnic, fiul lui Pascale vornicul²¹, ș.a. Se vorbește despre existența unei istorii românești privind Veneția căci într-un manuscris, din nefericire azi dispărut, în care se găsea și Cronica lui Gh. Brancovici, fusese așternut și un mic tratat de istorie a orașului lagunei „*pentru ca să se știe de când s-au zidit vestita Veneție și câți prințipi, adecă domni, au fost până acum*”, scrisă de fapt în perioada șederii viitorului vel stolnic în marele oraș italian²².

La sfârșitul secolului al XVII-lea orașul București reprezenta o poartă a pătrunderii tipăriturilor occidentale spre Balcani. Prin această filieră primea, în 1692, felurite ziare scoase la Viena, Iacob Collyer, ambasadorul Olandei la Istanbul așa cum menționează el însuși.

O atracție deosebită aveau să stârnească de asemenea și edificiile bătrânului Bizanț, sau cele care au împodobit – în epoca de aur a arhitecturii musulmane ce îl pune în frunte pe vestitul constructor Sinan, – țărmul Bosforului sau pământul Anatoliei. Marii boieri mergeau adesea la Istanbul sau la Edirne, însoțind alaiuri domnești sau pentru a duce diferite epistole, unele dintre acestea denunțatoare. Este de fapt perioada în care drumul spre orașele de reședință sultanală este străbătut frecvent. Desigur că foarte puțini dintre ei au reușit să pășească la Topkapı, palatul sultanal împodobit cu arabescuri, cu mici dulăpioare din lemn scump în care se țineau, mai mult simbolic, câteva cărți, cu uși și ferestre ținute cu aplice de sidif sau chioșcurile padișahului ce-și proiectează ciudata lor umbră pe valul molcom al Cornului de Aur.

N-au putut pătrunde pe covoarele persane în Cinili Kioşk, sau în Bagdad Kioşk pentru a admira acea risipă de teracote pe care se înscriu, într-o convulsie și în același timp într-o ordine impresionantă, mănunchiuri de flori care mai de care mai stufoasă,

¹⁹ Arh. Muzeului Municipiului București, inv. 26991.

²⁰ D. Russo, Mitrofan Grigoraș, *Cronica Țării Românești (1714-1716)*, „R.I.R.”, MCMXXXIV, p. 37.

²¹ Arh. Stat Buc., Mitrop. Ț. R., LV bis. 24 mss 134, f. 552 v.

²² *Revista Istorică*, an III (1917), I, pp. 23-24.

mai încântătoare. Au întâlnit însă în peregrinările lor oficiale, sau tainice, palatele marilor dregători, prieteni cumpărați cu arginți, nesiguri ca nisipul mării, efemeri în demnități ca și în viață. I-a impresionat, ca pe orice om crescut într-o țară bogată în rodnicia vegetală a pământului, chipul în care arborele, fructul sau floarea se pot îngemăna creând frumosul. Un frumos care trece dincolo de armonie și care ascunde în înfățișarea lui concepții, gânduri filosofice la nivelul lor de înțelegere și îndeosebi la putința aspirațiilor fiecăruia.

O asemenea revelație avea să trăiască și Mihai Cantacuzino școlit și el la Istanbul și apoi oaspete frecvent în calitate de mare dregător. Anii tulburi trecuseră de acum și tronul Țării Românești era în mâinile puternice ale fratelui Șerban, înscăunat la 6 ianuarie 1687. Rivalii au fost răpuși în țară sau hălăduiau neputincioși dincolo de fruntarii. Elena postelniceasa, adevărata cheie de boltă a familiei, își văzuse visul realizat și se pregătea de cele veșnice.

La 1 septembrie 1681 bătrânul boier cărturar Stoica Ludescu scria Diata, testamentul Elenei, document cu multiple valențe și implicații de familie. De la început până la sfârșit bătrâna boieroaică își îndemna fiii să trăiască în unire și armonie, repartizându-le sate, vii, mori, palate.

Scurt timp mai târziu un căpitan și câțiva slujitori aveau să o însoțească în drumul ei spre cetatea „*dumnezeiescului Mormânt*”²³. Alături de postelniceasa se găsea fiul Mihai, aflat acum la vârsta de peste 30 de ani. Marele ban, autorul „*Genealogiei Cantacuzinilor*”, reconstituie drumul, arătând că peregrinii s-au dus „*pe la toate sfintele pământuri adecă: la Ierusalim, la Sf. Mormânt, prin toată Palestina, la Sfeta Gora și la mănăstirea de la muntele Sinai*”²⁴. La această dată Mihai călătorise deja în Europa având râvnă, spune izvorul „*la gheografie și la arhitectură*”. Aceste drumuri vor lăsa o puternică amprentă în opera ctitoricească a marelui spătar.

Revine acasă cu impresia Orientului mediteranean, cu înțelegerea profund umană a unor stabilimente întâlnite în lumea italică, cu râvna de a lăsa posterității mărturie ale vredniciei și ale rafinamentului, ale respectului față de legile scrise și nescrise ale țării sale. Devine mare spătar, funcție pe care o va deține până în ziua de 2 februarie 1706²⁵. Trece prin furtuna prevestită de Elena postelniceasa, trăiește zilele stingerii lui Șerban Vodă și contribuie hotărâtor, alături de fratele Constantin stolnicul, la urcarea în tron a nepotului de soră vel logofătul Constantin Brâncoveanu, în octombrie 1688. Era mai puternic decât Vodă. Avea moșii pe care le moștenise, le cumpăraseră, sau le dobândea prin căsătorii. Întreținea relații cu puterile Europei, cu curțile de la Viena și Moscova, cu Londra și Istanbul. Dar pentru veșnicirea numelui său toate acestea nu erau suficiente. Trebuia să zidească el, arhitectonul, lăcașe și nemestii atât aici în târgul Bucureștilor cât și în alte orașe, sate sau chiar în loc pustiu de munte.

De aici opera ctitoricească a vel spătarului Mihai Cantacuzino, parte integrantă a valului de construcții ce aparțin epocii brâncovenești. El nu face altceva decât să se

²³ N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. CXXXI.

²⁴ *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 342.

²⁵ Paul Cernovodeanu, *În vâltoarea primejdiilor*, București, 1997, p. 29.

alături lui Vodă, fraților, verilor, boierilor țării care se întrec în a înălța palate, mănăstiri și biserici. Țara toată cunoaște acum un impresionant șir de realizări. Informațiile de care beneficiem astăzi atestă funcționarea a peste 100 de șantiere de construcție sau de reparare a unor vechi lăsașe²⁶. Se relua, într-o vigoare superioară, și într-o concepție nouă, ceea ce țara cunoscuse în vremea lui Matei Basarab. Și de data aceasta în frunte era domnul țării urmat, îndeaproape, de unchiul Constantin și Mihai, de Toma Cantacuzino cel vesel și dornic de desfătare, de Crețulești, de Ion Radu Slăvitescu și de mulți alții.

O situație întocmită de cunoscutul istoric și genealogist Ioan C. Filitti, dovedește că familiei Cantacuzino îi revin 29 de ctitorii ridicate de la jumătatea secolului al XVII-lea până la mijlocul veacului următor²⁷. Opera lor poate fi întâlnită atât în Oltenia cât mai ales în Prahova, la București și în împrejurimi, în zona Buzăului. Aproape toate sunt eșantioane de referință²⁸. Pornind de la casele părintești ridicate de postelnic la Mărgineni despre care Paul de Alep spune că „uimesc simțirea și sunt mai frumoase decât acelea din capitală” și trecând pe la Filipeștii de Pădure și ajungând cu mintea la palatul lui Toma Cantacuzino din actuala Piața a Națiunilor Unite din București „mai mari și mai desfătate decât toate casele celorlalți Cantacuzini”²⁹, obținem o imagine a trăsăturilor fundamentale ale operei arhitectonice a acestor mari boieri și oameni de cultură.

Ei ridicau, cu aceeași ușurință, palate precum acela de la Afumați, mănăstiri ca cele de la Poiana, Măgureni, Lespezi, biserici decorate cu minunată haină picturală. Aveau ei înșiși meșteri, după cum Vodă se îngrijea de o echipă tot mai numeroasă de pricepuți în dăltuirea pietrei și lemnului, ai compoziției și armoniei cromatice. Spune aceasta similitudinea izbitoare între monumentele ridicate de Cantacuzini. Un Mira pietrarul contribuie la reușita decorației litice de la Râmnicul Sărat ca și de la Sinaia și Colțea. Pârveu Mutu devine zugravul de familie și cele mai multe dintre lăcașele cantacuzinești de la sfârșitul secolului al XVII-lea dobândesc podoaba picturală a celui ce se numea pe drept „dascălul Pârveu Mutu zugravul”³⁰, maestrul ajutat de învățăcei ca Mihail monah, Marin, Andrei, Stan, Neagoe, Nicolae, toți amintiți în ctitoria de la Filipeștii de Pădure³¹, sau de aceeași învățăcei Marin, Nicolae, cărora li se adaugă Stan, Radu, semnatari la Măgureni³². Niciodată Țara Românească nu mai cunoscuse o înflorire a artelor ca în acest sfert de veac de domnie brâncovenească.

Lui Mihai Cantacuzino vel spătarul i se datoresc câteva ansambluri arhitectonice reprezentative. De fapt din bogata listă a monumentelor înălțate de Cantacuzini, spătarul are marele avantaj de a i se fi păstrat aproape toate construcțiile pe care le-a înălțat. Între anii 1691–1697, împreună cu Io Constantin Basarabă Brâncoveanu ei termină

²⁶ Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin Vodă Brâncoveanu*, București, 1969, Harta 2.

²⁷ Ioan C. Filitti, op. cit., pp. XXXI–XXXIV.

²⁸ Vasile Drăguț, *Arta Românească, București*, 1982, p. 366.

²⁹ *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 352.

³⁰ Teodora Voinescu, *Pârveu Mutu zugravul*, București, 1968, p. 11.

³¹ Ioana Cristache-Panait, *Pârveu Mutu-zugravul*, „Gl. Bis”, an XXIV, 1965, nr. 7–8, p. 695.

³² Teodora Voinescu, op. cit., p. 23.

mănăstirea de la Râmnicu Sărat „cu înalte ziduri și cu patru cule la patru colțuri ale curții mănăstirii cu mari case egumenești și cu chilii”³³ cum o descrie genealogistul.

De pe acum se anunță, demne de luat în seamă, coloanele, în număr de zece, care străjuiesc pridvorul lăcașului, ancadramentele ferestrelor și îndeosebi portalul pe care se așterne evidentă amprenta stilului baroc italian³⁴. În aceeași perioadă marele spătar ridică în mijlocul codrilor ce îmbrăcau munții Bucegi, mănăstirea Sinaia, lucrare începută și terminată în anii 1694–1695³⁵. Era de pe atunci „o mică mănăstire, dar de frumoase arhitecturi, cu înalte ziduri, înconjurată cu chilii”³⁶.

Primii ani ai secolului al XVIII-lea aduc cea mai înfrigurată strădanie de ctitorire din partea marelui Spătar. Meșterii săi îndepărtau, în 1701, pereții gârboviți ai biseicuței din lemn ridicată pe soclu de cărămidă a lui Udrea Doicescu pentru a face loc celebrului ansamblu arhitectonic de la Colțea³⁷. Din cartea dată de Antim Ivireanul la 29 martie 1709 lui Mihai Cantacuzino privind Colțea rezultă că acesta „cheltuind multă bogăție, a ridicat felurite și minunate clădiri, tari și încăpătoare adică: lăcașuri sfinte, spitaluri, case pentru hrana săracilor și spișerie și școale pentru felurite învățături și de învățatura cântărilor”³⁸. În lotul construcțiilor de la cumpăna secolelor XVII–XVIII se află și biserica din satul Fundeni. A fost ridicată ca locaș al curții boierești de acolo.

Planimetric monumentul, aflat în actualul cartier bucureștean, nu se deosebește de celelalte. Un plan triconc, cu abside mici circulare în interior și poligonale la exterior, cu pronaosul ușor supralărgit, continuat spre vest cu un pridvor străjuit de șase coloane din piatră³⁹. O turlă pătrată se ridică peste bolta pronaosului și o a doua, refăcută mai târziu, pe o bază octogonală, peste naos. Este un lăcaș de mici proporții, echilibrat, solitar într-o curte pătrată, bornată de un zid de cărămidă și plină de cruci. Dintre cei care parcurg șoseaua ce urmează malurile estice ale lacului Fundeni, pușini știi că turlele acelea acoperite cu olane roșii anunță existența nu numai a unui monument vechi de peste 300 de ani ci și a unei incontestabile bijuterii a arhitecturii românești.

Într-adevăr parcurgând micul parc, dominat de o masivă cruce de piatră, dedicată eroilor locali, te afli în fața unei adevărate revelații, o transpunere figurativă a concepțiilor oamenilor acelor vremi, risipă de măiestrie și bună dispoziție⁴⁰. Biserica Fundeni este singurul monument din țară care păstrează pe pereții săi exteriori o splendidă decorație în ștuc. Un câmp de frunze și flori se ridică dincolo de capitelurile coloanelor pridvorului și ele executate în stilul brâncovenesc, acel stil al vegetației și unduirii. Motive florale încadrează nișa hramului, și un brâu în frânghie încheie, în partea superioară, registrul

³³ *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 343.

³⁴ Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii românești*, București, 1937, p. 195.

³⁵ Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*, I, Țara Românească, vol. 2, 1970, p. 579.

³⁶ *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 343.

³⁷ N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, 1961, p. 183.

³⁸ Gh. Negulescu, *O pagină din istoria Bucureștilor. Intemeierea mănăstirii și spitalului Colțea*, în „B.O.R.”, an 45 (1926), Seria II, nr. 2, p. 87.

³⁹ Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 148.

⁴⁰ G.M. Cantacuzino, *Fundenii Doamnei*, „Boabe de Grâu”, 3, an II, 1931, p. 153.

median așternut pe peretele de vest. Urmează o suită scundă de ocnițe oarbe și iar un brâu în frânghie căzut în umbra a trei șiruri de cărămizi simulate sub cornișă.

Fațada de sud este partea cea mai valoroasă întrucât ea s-a conservat mult mai bine decât celelalte zone ale lăcașului. Motivul întâlnit pe peretele de vest al pridvorului se întoarce și pe latura sudică a acestuia. Peretele pronaosului, perforat de o mică fereastră dreptunghiulară, cu ancadramant litic, este împărțit în trei registre distincte. Pe cel de jos, se vede un lanț de motive romboidale cu câmpul plin de flori, fiecare având individualitatea sa. De fapt suntem nevoiți să subliniem de pe acum câteva trăsături generale ale decorației de la Fundeni.

În primul rând caracterul de unitate a întregului câmp decorativ în pofida aparenței lui segmentare. Motivul romboidal, panourile dreptunghiulare din registrul doi sau discurile celui de-al treilea sunt în fond încadrate într-o ramă unitară, un discret brâu în frânghie. Totul se leagă sugerând nararea continuă a subiectului. Ideea de unitate este uneori brutal redată prin segmentarea unor subiecte prinse pe muchia creată de două ziduri.

A doua caracteristică este predilecția pentru linia unduită. Nimic din rigiditatea specifică primei jumătăți de veac XVII. Totul, lujerul florilor, conturul motivelor decorative, brâul șnurat, capetele și chiar decorul fusurilor de coloană se unduiește într-o torsadă calmă, pornită spre infinit. În fine profunda semnificație a decorației în ștuc⁴¹ de la Fundeni este adevăratul imn pe care ctitor și meșter îl închină vieții, bucuriei de a trăi. Poate puține, chiar extrem de puține, sunt compozițiile artistice care să exprime un mesaj atât de clar, de direct, dedicat vieții cum se descifrează pe cei câțiva metri pătrați de la Fundeni. De fapt sâmburele întregii tratare rezidă în registrul II, de proporții mult mai mari decât celelalte. Pe pronaos sunt așternute două subiecte: spre vest palatul oriental-persan ridicat pe un soclu din 4 rânduri de cărămizi. Parterul înălțat, aidoma caselor noastre boierești, este deschis și mărginit de o verandă străjuită de 5 stâlpi. Patru eandele sunt suspendate de arce trilobate. Etajul palatului este completat cu câte două scenasuri tipice zonei bosforeane. În fine etajul II, un fel de ceardac terminat cu turnuri de formă semisferică de ținută orientală. Întreaga construcție este străjuită de doi chiparoși, vârfurile altor patru arbori profilându-se dincolo de acoperiș. Fără nici o îndoielă este o imagine fantastică, o stilizare a înfățișării unui palat pe care ctitorul îl întâlnise în lunga-i călătorie în Asii și pe Bosfor. Dar chiar în această ipostază palatul de la Fundeni degajă un aer de seninătate. Totul este deschis, îmbiind la odihnă și bună dispoziție.

Motivul următor tratează un subiect cu totul deosebit. În centru, un uriaș havuz format din trei potire suprapuse străjuit de doi chiparoși. Jos doi pești în sumersie amintesc o veche tradiție care susține că viața a pornit din apă, apoi capetele a doi dragoni din care țâșnesc jeturi puternice de apă. Deasupra lor doi păuni care sorb din izvorul neseecat al vieții. Motive florale completează această simbolică și tonică scenă.

⁴¹ Ștucul se obținea din var stins, amestecat cu praf de marmură și cretă, obținându-se o pastă ușor de modelat și de lustruit, Vasile Drăguț, Dicționar, p. 287.

Urmează în fine cinci compoziții florale așternute pe fiecare din laturile absidei sudice. Flori ce se ridică deasupra unor mese, plante din rândul cărora se detașează floarea-soarelui, apoi fructe, acele roade culese din grădinile prahovene: mere, pere, struguri, dar și lămâi și din loc în loc păsări, simbol al gândurilor bune. Altarul octogonal continuă prezentarea motivelor florale, fiecare panou având compoziție proprie. Latura nordică a fost mai crâncen încercată de factorii atmosferici. Mari suprafețe și-au pierdut decorația. Se mai păstrează registrele de pe pronaos și aici întâlnind un alt palat și el redat tot în maniera persano-constantinopolitană. Pe una din ușile edificiului se vede în relief data 1699, adică anul inaugurării.

În fine cel de-al treilea registru este o alternanță ritmică de chiparoși și discuri decorate cu motive geometrice. Pretutindeni arborele acesta, tuia, înalt cu înfățișarea-i fusiformă, arborele cimitirelor otomane, simbol al năzuințelor către locurile bune ale lumii de apoi, redat în realități pur creștine. În pridvor mai poate fi admirat ceva din penelul lui Pârveu Mutu și ucenicii săi, ancadramentul din piatră al ușii de certă influență occidentală. În mijlocul ramei de piatră acvila bicefală cantacuzină și deasupra ei pisania străjuită de două figuri angelice „*Această svântă și dumnezăiască biserică căriia hramul să prăznuște a svântu marelui Eftimie, den temelie ei este făcută și înfrumusețată de Mihai Cantacuzino v<e>l spătar întru slava și lauda atot ziditorului Dumnezeu în buna pomenire părinților, moșilor și stremoșilor săi și întru a lui vecinică pomană. Și s-au săvârșit la anul de la zidire lumi(i) 7207 și de la sp<ă>s<e>nie ei 1699 m<ese>ța mai I*”⁴².

Dar misiunea marelui boier nu se încheia aici. Urmează doi ani mai târziu începerea mănăstirii Titireciu din Ocele Mari, lăcaș construit și apoi redat de către istoriografia noastră adevăratului ctitor⁴³. Se pare că lucrările au durat până spre 1706 adică acea perioadă în care nouri negri încep să se abată din nou asupra marelui boier. Disensiuni tot mai evidente cu Constantin Brâncoveanu duc la scoaterea sa din rangul de vel spătar. Într-o scrisoare a Stolnicului se arată că Mihai fiind suferind s-a retras la moșiile lui „*în timpul atâtor afaceri penibile care cu loc aici acum și care sunt atât de neașteptate și atât de primejdioase încât ele depășesc puterile noastre*”⁴⁴. La 14 martie 1709 Mihai Cantacuzino cerea eventual azil Țarului în caz de primejdie pentru că: „*mergând pe oceanul tulburărilor și al nenorocirilor el nu mai are nici o speranță*”⁴⁵. În același an Stolnicul se retrăsese la Filipești „*devenind țăran și dărăban*” cum consemna singur în scrisoarea către patriarhul Hrisant Nottara din 20 februarie 1710⁴⁶. Dar suferințele lor nu se opresc aici. În 1710 Mihai fostul mare spătar era cumplit zdruncinat din cauza nenorocirii „*ce mi s-a cășunat – scria el aceluiași învățat – prin boala și moartea fericitei mele soții*”⁴⁷.

⁴² *Inscripțiile medievale ale României, Orașul București*, vol. 1, București, 1965, pp. 259–260.

⁴³ Radu Crețeanu, *Despre importanța studiului elementelor de construcție în datarea monumentelor istorice* în „Mon. Ist. Studii și lucrări de restaurare”, București, 1967, 2, p. 153 ș.u.

⁴⁴ Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, op. cit., p. 234.

⁴⁵ Ibidem, p. 236.

⁴⁶ E. Hurmuzaki, *Documente*, XIV/3, p. 63.

⁴⁷ Ibidem, p. 66.

Cu fiecare lună care se scurgea, ura față de nepotul încoronat creștea. Uneltirile celor doi frați, trecerea lui Toma de partea Țarului Petru în 1711 șubrează poziția Brâncoveanului la Sublima Poartă. În martie 1714 cel care domnise peste 25 de ani era mazilit și dus pe ultimul drum în sumbra temniță de la Yedikule. Domnia revine lui Ștefan, fiul Stolnicului și nepotul lui Mihai Cantacuzino. Este a doua renaștere a celor doi mari potențați. Ce putea ilustra mai profund bucuria biruinței decât o altă construcție, de un fel unic, o săgeată urcată spre cer cât mai sus. De aici frenezia unui nou șantier, nu aiurea ci cât mai aproape de Curtea condusă acum de Ștefan Vodă și el tot nepot ca și cel urgisit.

Așa va fi apărut ideea turnului Colțea, datorat lui Mihai Cantacuzino, podoaba Bucureștilor cum avea să o definească un cărturar la mijlocul secolului al XVIII-lea⁴⁸. Dar atunci când totul părea senin și sigur ca o lovitură de trăznet sosi mazilirea lui Ștefan Vodă. Era 25 decembrie 1715, sfânta zi de Crăciun. Fostul domn luă drumul înaintașului la 13/24 ianuarie 1716 urmând ca și Brâncoveanu, soarta nenorocită a unora dintre voievozii români. Au pierit atunci, odată cu fostul purtător de coroană, prea învățatul Stolnic Constantin Cantacuzino iar la Adrianopol au fost uciși biv vel spătarul Mihai Cantacuzino, Radu Dudescu ș.a.⁴⁹ Bunurile lor din țară le-au fost confiscate. Ansamblul de la Fundeni și-a urmat și el procesul de degradare.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea moșia Fundeni se afla în posesiunea boierilor Dudești⁵⁰. În august 1860 Doamna Maria Ghica repara biserica ctitorită de marele spătar, așternând un nou strat de pictură murală în pronaos, naos și altar. Au rămas până acum picturile din pridvor datorate lui Pârvu Mutu și școlii lui.

Fără îndoială că faptele celor doi frați sunt imense, că rolul lor în viața politică a românilor, a popoarelor din Balcani, este incontestabil. Dar dincolo de scânteietoarea lor minte, de abilitatea diplomatică, și de mândria lor, acești oameni au realizat aceste ctitorii ce se înalță de aproape 300 de ani ca niște borne ale unei continuități de civilizație românească, mărturii sfinte ale capacității și gustului de frumos pe care meșteri și ctitori le-au dăltuit în piatră, le-au modelat în ștuc și le-au înfrumusețat prin scene cultice zugrăvite de mari artiști. Biserica Fundenii Doamnei poate fi considerată „cea mai armonioasă și frumoasă ctitorie” a vel spătarului Mihai Cantacuzino⁵¹.

SUMMARY

The Fundenii Doamnei Church – a Brilliant Monument of the Brancoveanu Epoch

The Fundenii Doamnei quarter lies at the Eastern extreme part of Bucharest. The estate of this ancient village belonged for decenies to the Great Spathar Mihai Cantacuzino, uncle of the famous ruler

⁴⁸ Panait I. Panait, *Cercetări privind Turnul Colței din București*, „B.M.I.”, 3, XXXIX, 1970, pp.

⁴⁹ Radu Ștefan Ciobanu, *Pe urmele Stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1982, pp. 282–

⁵⁰ G.I. Ionnescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, p. 382.

⁵¹ Corina Popa și Dumitru Năstase, *Biserica Fundenii Doamnei*, București, 1969, p. 14.

Constantin Brâncoveanu. In 1699, the owner built the church along with the other constructions of his residence. The church alone has remained from the former architectural assembly, and it is considered one of Bucharest's most valuable monuments.

The church has a typically orthodox "triconc" plan with a widened pronaos and presents a vast stucco-made decorative program influenced or executed by Oriental craftsmen. The decoration renders palaces, a fountain, pots with flowers and fruit, geometrical motifs with obvious similitudes with the Constantinopolitan baroque. At present, the church is still used as a Christian Orthodox ritual building, where sermons are performed.